

ביקורות ספרים:

- lxxv Etudes sur les Judaïsm) בנימין י' גלס, פשט ודרש בפירוש רש"י (Médiéval IX), הוצאת בריל, ליידן, 1981, x+171 עמ' (אנגלית)
 עזרא שרשבסקי, רש"י: האיש ועולמו, הוצאת ספר חרמון,
 lxxxi ניו-יורק 1982, 265 עמ' (אנגלית)
 אוריאל סימון, ארבע גישות לספר תהלים מר' סעדיה גאון עד ר'
 אברהם אבן עזרא, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 1982,
 lxxxiv עמ' 288

הקדמה למהדורה השנייה

המהדורה הראשונה של "בין יהודים לנוצרים בפרשנות המקרא" – אסופת מאמריה של שרה קמין ז"ל – הוכנה מיד לאחר מותה בטרם עת, תחת הרושם הכבד של הסתלקותה, ומתוך דחף עמוק להעמיד "יד ושם" לחברה יקרה. כפי שכתב יאיר זקוביץ בפתח המהדורה הראשונה ובמלאות שנה לפטירתה של שרה קמין, "לנו, מוקיריה ואוהביה, לא נותר אלא לכנס את פזוריה לספר".

כדי לזרז את הוצאת הספר לאור ולהביא בכל ההקדם את משנתה של שרה – "משנה ברורה בסוגיה רבת חשיבות" – לידיעת הציבור המשכיל, הוכנה המהדורה הראשונה של הספר במהדורת צילום והמאמרים הובאו בה כנתינתם ככתבי העת שבהם ראו אור לראשונה. לא נעשה כל ניסיון לאחד את מתכונת המאמרים או להדפיסם מחדש, ורק הערות בוודות בשולי העמודים עדכנו את ההערות המצטלבות לספר החדש.

ואכן המטרה שהציב לספר עורכו יאיר זקוביץ אכן הושגה. חשיבותו של הספר הוכרה מיד, ותוך תקופה קצרה נמכרה המהדורה כולה והספר אזל ממדפי ההוצאה. תרומתה החלוצית והייחודית של שרה לתחומים השונים במדעי הרוח שבהם נגעו מחקרית – הפרשנות היהודית והנוצרית למקרא, היצירה הספרותית של היהודים בימי הביניים, ושאלת הזיקה שבין היהדות ובין סביבתה הנוצרית בתקופה זו – זכתה להכרה מלאה ומאמריה צוטטו ומצוטטים בכל המחקרים העוסקים בנושאים אלו. ההתעניינות במחקרית של שרה קמין לא זו בלבד שלא דעכה בחלוף השנים אלא שאף הלכה והתחזקה. שרה פתחה צוהר רחב חשיבות להבנת אופייה של היצירה היהודית בצרפת ובאשכנז בימי הביניים, והמחקרים החדשים בנושא זה ממשיכים ממקום שהפסיקה ומאשרים את מסקנותיה. שאלת המגע בין יהודי צרפת ואשכנז ובין הסביבה הלא-יהודית שבה חיו עולה שוב ושוב על סדר היום במחקר תודלות היהודים באירופה, ושוב ושוב מתברר שיהדות זו לא התקיימה בתוך בועה מבודדת, מנותקת מסביבתה, אלא להיפך: היא קלטה את השפעות הסביבה, הגיבה אליה בדיאלקטיקה של קליטה ופולמוס, ואף השפיעה עליה.

הוצאת מאגנס נענתה ברצון לביקוש הגובר למחקרית של שרה קמין, ופנתה תחילה להדפסתו מחדש של ספרה הראשון של שרה, "רש"י: פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא", שראה אור לראשונה בשנת תשמ"ו ונדפס מחדש בשנת

תשס"ז. עכשיו פנתה הוצאת מאגנס לפרסום מחדש של אסופת המאמרים, ולהוצאתם לאור במהדורה מורחבת ומשופרת.

ההבדלים בין מהדורה זו ובין קודמתה נוגעים גם להיקף הספר ותוכנו וגם לצורתו. מצד התוכן מקיפה המהדורה החדשה את כלל מאמריה של שרה קמין, ובהם כאלו שלא נכללו באסופה הקודמת. אלו הם המאמר הראשון שכתבה שרה, שפורסם כבר בשנת תשל"ו בכתב העת "בית מקרא", ועניינו ההבחנה בין דרכי הספרות ודרכי המדרש בפרשנות המקרא, והמאמר על הספר "על פי רש"י", שפורסם ב"תרביץ" בשנת תשמ"ו, והיה בבחינת חלוץ לקראת פרסום הספר "על פי רש"י" עצמו, שיצא לאור סמוך לפטירתה של שרה בשנת 1989. כמו כן נוספו במהדורה זו שלושת מאמרי הביקורת שכתבה שרה בעת שהותה בשבתון באוכספורד לכתב העת *Journal of Jewish Studies*, שכל אחד מהם הוא בבחינת מאמר לעצמו.

שינויים רבים חלו במהדורה החדשה מצד הצורה. המאמרים הותקנו מחדש במתכונת אחידה וסודרו בדפוס אחיד לכל הספר; מראי מקום ארעיים בתוך המאמרים הוחלפו בנתונים מלאים ומדויקים; ההפניות המצטלבות הותאמו לספר החדש, ושיבושים מסוגים שונים שנפלו במאמרים – תקונו ככל שהשיגה ידנו. המהדורה החדשה רואה אור קרוב לעשרים שנה לאחר פטירתה של שרה קמין ומשמשת נר זיכרון לשמה ולעילוי נשמתה. נר שאינו כבה ואורו לא ידעך. עם הופעתה של המהדורה החדשה אני מבקשת להודות לכל מי שנתן את ידו להוצאתה: לקרן פרי לחקר המקרא, שתמכה בהוצאת המהדורה הראשונה ועתה נתנה יד להוציא את השנייה, ולהוצאת מאגנס, מנהלה ועובדיה, שהפיקו את הספר בטוב טעם ודעת. תבוא עליהם הברכה, ותהי משכורתם שלמה.

שרה יפת

ינואר 2008

פתח דבר

‘אף על פי ששרה מתה, דיוקנה לא נעדר מביתה’ (ספר הזוהר), מקרב בני משפחתה, חבריה ותלמידיה.

מותה, זה הפרק האחרון בפרשת ‘חיי שרה’, הוא פרק מפואר שבו שמרה שרה על צלם דמות האדם. גם בפרק זה – שרה הייתה שרה. דומני כי גם בחייה, שנים הרבה קודם שחלתה, קרץ המוות לשרה, משך אותה וריתק אותה: לא במקרה בחרה להקדיש את עבודת הגמר שלה לתואר שני ל’תפיסת המוות בספר חכמת שלמה, פרקים א–ה. זוכר אני את שרה משתעשעת בפסוקי הנחמה, שם בפרק ג, א–ג: ‘ונשמות הצדיקים ביד אלהים וצרה בל תגע בהן. בעיני כסילים כמתים היו וצאתם [מן העולם] לצרה נחשבה, ולכתם ממנו ככליון. והמה – בשלום.’

ובעמדה מיוסרת מול מותה, מצאה לה דרך משלה, כל כך אופיינית לה, להתמודד עם הסוף; שרה, שידעה לחדור אל נבכי נבכים, לצלול למעמקים, ידעה גם לבלום. ידעה שיש לאמת גרעין קשה, אמת האמתות, שאין לגשת אליו ואין לגעת בו מפני הסכנה. רכבה הייתה דרך השניות: לדעת ולא לדעת; לשחק את הלא-יודעת – ולהאמין; להאמין ולא להאמין; להיפרד – ולא להיפרד. שרה חדה לידידיה חידות, חפצה כי יפתרו אותן ולא יפתרו ולא יקראו לילד בשמו. חולשת אנוש? אולי, אך חולשה ההופכת למקור כוח, לדרך המאפשרת חיים, המאפשרת לשמור על שפיות הדעת גם בשערי מוות.

חייבים אנו לזכור גם את שרה שלפני המחלה, לא להניח לשנה האחרונה לכסות כליל על הזיכרון. אט־אט ישוּבו תמונות עבר: שרה בביתה, שרה בכיתה – תלמידה ומורה – שרה בבתי רבותיה, בין חבריה...

שרה הייתה רב־אמן בהבנת האדם, בהבנת החבר. רבת ניסיון הייתה, ומה שלא נתנסתה בו, ידעה מניסיונם של חבריה ומן הספרות, שהייתה לה מקור חיים לא פחות מן החיים עצמם. ומה שלא הכירה בפועל השלימה בכוח הדמיון, ביכולת ההזדהות; הזדהות, ועם זאת – יכולת להתרחק כמלוא הנימה לראות דבר ראייה שלמה, היקפית, להאיר את הצד האפל, ליתן תקווה. מעשה הלוליינות המופלא הזה, היותה בפנים ובחוץ בעת ובעונה אחת, הוא חכמת הלב האמתית, הצרופה. שרה ידעה פרק בהלכות הצלה: מִיָּם סוער, מתהומות יָּאוש, משלולית עכורה. זו, שהייתה לעתים חלשה כל כך, אזורירית כל כך, שקופה ומרחפת כמעט – היו לה שרירים שמשוניים, אלף כוחות סוס ואחד כאשר הושיטה יד לחבר. במבט מאיר ובקול מאיר – כן, גם בקולה נראה האור – בשמץ של הומור ואירוניה עצמית ידעה את סוד העידוד, שהוא מן החשובים בסודות היקום.

על כל מהלך חייה של שרה משוך חוט של תן וחסד ורוך: לא ברוח... לא ברעש... אלא בקול דממה דקה. שרה ביקשה לחיות בעולם הרמוני, בעולם יפה; האסתטיקה הייתה לה ערך עליון, ובעולם צריך לשרוד סדר, צריכה להיות שיטה; ואם לא מצאה את השיטה ההרמונית בעולם, בחיים – היא מצאה אותה בספרות, במושג חקירותיה: השיטה שבתפיסת המוות בספר חכמת שלמה, השיטה בפירושו של רש"י באבחנה בין פשט לדרש...

המחקר היה לעתים פיצוי להיעדר הסדר האידאלי בחיים ומקור להעשרת חייה, שהיו עשירים בלאו הכי. המחקר אפשר לה, לשרה, לחיות הרבה תקופות חיים שונות, ללבוש תחפושות שונות, לבקר בהרבה עולמות: המקרא היה מעין דרכון שהוטבעו בו אשרות כניסה שונות ומשונות – עולם הספרות ההלניסטית, עולמם של יהודים ונוצרים בימי הביניים. אוזנה הייתה כרויה ליוונית וללטינית, וכשהאזינה למוזיקה ווקאלית, כנסייתית, היה נדמה לה שהיא מאזינה לקול המלאכים.

שלהי המאה העשרים לא היו רומנטיים דיים לשרה, ומכאן טיולים במכונת הזמן הפלאית שלה. היא הציצה אל העולמות הזרים מעבר לפרגור, תחילה בזהירות, ואחר כך, צעד אחר צעד, הפכה אותם לעולמות שלה. משחק העולמות של שרה הוא משחק אמיץ מאוד, משחק המחייב הרבה מאמץ. שרה עמלה קשה, אך בסיום עמלה אסור היה שיוכרו בו סימני המאמץ, עקבות הזיעה. מי שהאסתטיקה כה חשובה לו, ניצב לבסוף על פסגת ההר נקי, ללא רבב, ומחויך. משחקים יפהפיים אלה עולים ביוקר, ומשלמים עליהם בכוחות הנפש. מעבר לחיך שוכנים חרדה וחוסר ביטחון, והפך האחר שלהם – צניעות גדולה. את ספרה 'על פשט ודרש בפירוש רש"י' היא מסיימת במילים: 'זאילו אני לא באתי אלא לברור שאלת ההבחנה בין פשט ודרש בתפיסת רש"י...', כאילו דבר של מה בכך הוא.

בספר זה השכילה שרה לעקוב אחר גלגולי המונח 'פשוטו של מקרא', מונח שוללי בגמרא, המְשַׁנָּה את משמעו והופך למושג מרכזי במשנתו הפרשנית של רש"י ומצייץ בו את הכתוב במובנו המילולי. זאת עשתה תוך בחינה מדוקדקת של מונחיו הפרשניים של רש"י, ניתוח היגדיו המתודולוגיים ולימוד דרך עבודתו הפרשנית – על רקע קרקע צמיחתו, דהיינו ספרות חז"ל.

גם במאמרה "סיבתיות כפולה" בפירוש רש"י למגילת אסתר (עמ' 10), שרה עוקבת אחר דרכי השימוש של רש"י במקורותיו – מה ראה ליטול מספרות חז"ל ומה ראה להניח ממנה – כדי לעצב את מגמתו וללמד לקורא כי מעבר לסיבתיות במישור האנושי, פועלת במגילה הסיבתיות האלוהית: אלוהים מכונן את המאורעות ומנהיג את עולמו בצדק.

בהמשך חקירותיה בפירוש רש"י הרחיבה שרה את עניינה אל עולמה של הפרשנות הנוצרית והבהירה כי אין להבין את עבודתו של רש"י הבנה שלמה ללא הכרת יחסי הגומלין בין הפרשנות היהודית לבין הפרשנות הנוצרית.

מאמרה 'דוגמא' בפירוש רש"י לשיר השירים (עמ' 69) מראה כיצד רש"י

מפשר בין העולמות: אמנם המונח 'דוגמא' שאול עִמְדוֹ מספרות חז"ל, אך הוא נותן לו תוכן חדש – המשמע האלגורי של הכתוב. אבחנתו הברורה של רש"י בין הפירוש המילולי לאלגורי נובעת מהשפעות נוצריות. רש"י נותן להשפעה הזרה לבוש יהודי על ידי בחירה במונח מוכר, אך נדיר, המשוחרר מתפיסות פרשניות קודמות ונכון לשאת את המשמעות שהוא משווה לו.

ב'פירוש רש"י על שיר השירים והויכוח היהודי-נוצרי' (עמ' 22) מגדילה שרה לעשות, בהראותה כי רש"י בפירושו מתפלמס – על דרך הפולמוס הסמוי – עם התפיסה המשתקפת בפירושי הנוצרים על שיר השירים, על אודות היהדות והיהודים ועל דחיית היהודים הסופית ממעמדם כעם סגולה בידי הפרשנים הנוצרים. רש"י הכיר את השקפותיו של אב הכנסייה אוריגינס (שאף פירושו שלו אינו אלא חוליה בפולמוס היהודי-נוצרי), גם אם לא מכלי ראשון; כנגד הכרתו שהספר הוא שיר נישואין, נישואי ישוע, החתן, עם הכלה, הכנסייה, רש"י מציב את התפיסה שהמגילה מדברת ביחסי הזוג הנשוי מכבר – כנסת ישראל עם אלוהיה.

רש"י לא חי אפוא בחלל ריק, וכשם שהוא הכיר את העולם הנוצרי, כך הכיר עולם זה את עבודתו. שרה קמין, עם פרופ' סולטמן מן המחלקה להיסטוריה באוניברסיטת בראילן, גאלו כתב יד לטיני מן המאה השלוש עשרה, המכיל פירוש נוצרי לשיר השירים של מחבר עלום שם, המבוסס במובהק על פירוש רש"י. בספרם 'על פי רש"י secundum salomonem, פירוש לטיני לשיר השירים מהמאה הי"ג', אשר ראה אור ימים ספורים קודם שנסתלקה שרה מאתנו, המחברים חושפים את דרכו של הפרשן הנע בין פירושו של רש"י, המיוסד על נוסח המסורה, לבין התרבות הנוצרית והתרגום הלטיני, הוולגטה, וזאת אגב נקיטת עמדה ניטרלית בשאלת הפולמוס היהודי-נוצרי.

גם במאמר 'זיקתו של ניקולס דה-לירה לרש"י בפירושו לשיר השירים' (עמ' 58), שרה מצביעה על הדרך שבה הפרשן הנוצרי, בן המחצית השנייה של המאה הארבע עשרה משתמש בפירוש רש"י, ועל תפיסתו הניכרת ביצירתו הפרשנית, שלילה הוא שולל את האמונה של היהדות, אך מְגַלָה יחס של הערכה רבה כלפי דרכה הלמדנית בפירוש המקרא.

עניינה של שרה בזיקה הפולמוסית שבין הפרשנות היהודית לנוצרית התרחב אל מעבר לעולמו של רש"י. חיבורה 'Rashbam's Conception of the Creation in the Light of the Intellectual Currents of his Time' (עמ' xxxvi) מלמד על זיקת ברורות לסביבתו התרבותית של רשב"ם, הסביבה היהודית והנוצרית, ולפולמוס עם הפרשנות המיסטית, שקנתה לה שביתה בימיו. במאמר פרוגרמטי 'Affinities between Jewish and Christian Exegesis in 12th Century Northern France' (עמ' xxi), שרה מוכיחה כי תפיסת מהותו של הפשט על פי רשב"ם קרובה לזו של הוגו מסט. ויקטור, למשל, וכי בעבודותיו של רשב"ם ניכרת השפעה נוצרית, שסוננה וסוגלה לגישה היהודית הלא-אלגורית.

גם ר' יוסף בכור שור בוחר בדרך הפולמוס, בצאתו כנגד מגמות פרשניות

אלגוריות שרווחו בפירושים נוצריים ויהודיים לתורה נ'הפולמוס נגד האלגוריה בדברי ר' יוסף בכור שור' (עמ' 89); הפרשן בחר בדברי ה' בכמדבר יב, ו-ח בנושאי דגל מאבקו בפרשנות האלגורית: שם מבהיר ה' כי הוא אינו מדבר אל משה בחידות ובסמלים, אלא אומר לו את הדבר עצמו, כפשוטו, ומכאן שאין למצוות כל משמעות אלגורית.

על ערש דווי ובייסורים גדולים כתבה שרה את אחרון מאמריה 'The Theological Significance of the Hebraica Veritas in Jerome's Thought' (עמ' vii). כאן תזרה אל ראשית הדיאלוג היהודי-נוצרי: אב הכנסייה הירונימוס, אשר למד תורה מפי חכמי ישראל, חש בצורך לשוב ולתרגם את התנ"ך ללטינית מן המקור העברי, משום שהתרגום הלטיני הראשון, *vetus latina*, תורגם מן היוונית, מתרגום השבעים, אשר בא לעולם קודם לידת הנצרות. בעלי תרגום השבעים, אשר לא עשו מלאכתם בהשראת רוח הקודש, לא יכלו לבאר נכונה את המקרא, שהרי לא שיערו כי זה יתבאר על אודות משיחם.

עבודותיה המגוונות של שרה מצטרפות אפוא לידי שלמות ברורה וחדה: את חיבורי פרשנינו אין לקרוא 'כפשוטם', קריאה תמימה, אלא יש לבקש אחר מגמותיהם הנובעות מחיים בעולם תרבותי רוחש חיים, אשר טבע בהם את חותמו, עורר את התנגדותם והושפע מעבודתם שלהם בעת ובעונה אחת.

שרה נסתלקה מן העולם ביום ט"ז באלול תשמ"ט (16.9.1989) והיא בת חמישים ואחת שנה, ובמלוא תנופתה המחקרית. לנו, מוקיריה ואוהביה, לא נותר אלא לכנס את פזוריה לספר, המציג משנה ברורה בסוגיה רבת-חשיבות ללומדי מקרא ומחשבת ישראל בימי הביניים.

הספר רואה אור בהוצאת מאגנס של האוניברסיטה העברית, ביתה של שרה ז"ל. באוניברסיטה עברו עליה ימיה כתלמידה וכמורה מחוננת ואהובה על כל תלמידיה.

אנו מודים להוצאות הספרים, הקבצים וכתבי העת השונים שהרשו לנו באדיבותן הרבה להוציא לאור מאמרים שנתפרסמו ברשותן. מר דן בנוביץ, מנהל הוצאת מאגנס, עשה רבות למען הופעתו המהירה של הספר ולבושו הנאה. מר יעקב סגל, תלמיד החוג למקרא, שב וקרא את המאמרים כדי לעקור מהם שגגות שנפלו בהם. תודתנו לקרן פרי בחקר המקרא, שכללה את הספר בסדרת פרסומיה והרימה תרומה חשובה להעמדת יד וזכר לשרה קמין – האדם, המורה והחוקרת.

יאיר זקוביץ
תחוג למקרא

ט"ז באלול תש"ן –

יום השנה הראשון למותה של ד"ר שרה קמין ז"ל

מדרכי המדרש ומדרכי הספרות בפרשנות המקרא

הרצאה בחוג למקרא באוניברסיטה העברית
לזכרו של אריה טוויג הי"ד שנפל במלחמת יום
הכיפורים בחזית הדרום.

במבוא לספרו 'המקרא כדמותו' כותב מ' וייס: '...קריאתם של פרשנינו במקרא היא הדוגמא ל-"close reading"¹.

'כלום לא הם שנתנו דעתם על כל דקויות הסגנון, על סדר המלים, על משקל התמורה שבמשפט, על הסמכת הפסוקים ודרכי קישורם, על בחירת התיבה בתוך הקשרה, וכו'? כלום לא הם שהתייחסו לכל פרט צורני קטן ביותר בכתובי התנ"ך באותה חרדת-קודש הנדרשת היום בשיטות החדשות מפרשני השירה? ... אמנם, בידוע שהכות הדוחף לאותה השתקעות בכל "קוץ וקוץ" שונה פה ושם, אבל הדמיון בדרכים, באופן הקריאה ובמסקנות הוא לעתים מדהים².
אנסה לברר דמיון זה מצד הנחותיו ואשאל לדמיון ולהבדל במישור העקרוני, שבאמצעותו ניתן לברר את 'הדמיון המדהים' אך גם את ההבדל 'המדהים' לא פחות.

מלאכת הפרשנות של היצירה הספרותית המשותפת לזרמים חדשים בחקר הספרות, השונים זה מזה במישור התאורטי, היא קריאה מעמיקה בכתוב, שמשמעה שימת לב למורכבותן והתרכבותן הלשונית, הצלילית והסמנטית של המילים בהקשר נתון. גישה זו מעוניינת בהשפעות ההדדיות של המרכיבים ובמשמעויות המשתנות של המילים תוך ניסיון לקבוע איזה משמעויות לוואי נושאים מילים ומבנים תחביריים בהקשר נתון³.

ביסוד גישה זו ליצירה הספרותית עומדת התפיסה שיסודות צורניים אינם ממלאים רק תפקיד אסתטי אלא גם תפקיד הבעתי. באמצעותם מובעת משמעות ואין הם בחזית יסודות מקריים, חיצוניים, הניתנים להמרה בלא שתפגם

1 מ' וייס, המקרא כדמותו, ירושלים 1962, עמ' 26. במקום אחר (עמ' 25) מציין הוא כי קריאתם זו, בעקבות דרכם של חז"ל באה, ולדרכם תתייחס הרצאה זו.

2 שם, עמ' 25, 26.

3 א' אבן זהר, 'גישה סמאנטית אל מחקר הספרות', הספרות, א (1968-69), עמ' 423.